

Manisa Tarihi Kent Dokusundaki Morfolojik Değişimin Analizi

An Investigation into the Morphological Change in the Historical Urban Texture of Manisa

Yağmur Burcu GÜNEŞ^{1*} , Ecem UĞURLU² , İzzet YÜKSEK³

Gönderilme Tarihi: 19.11.2024 - Kabul Tarihi: 23.01.2025

Özet

Anadolu kentleri pek çok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Manisa kenti de bu çok kültürlülüğe dair katmanları barındırmaktadır. Araştırma, Manisa'nın Beylikler ve Osmanlı Dönemlerindeki morfolojik gelişimini analiz ederek kent dokusunun nasıl biçimlendiğini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmada, kavramsal inceleme ve nitel araştırma yöntemlerinden olan gözleme dayalı saha araştırması kullanılmış ve çalışmada üç farklı morfolojik yaklaşım benimsenmiştir. Bunlar; morfolojik bölgeleme, sokak-parcel dokusu analizleri ve kentsel artifaktların (kentsel yapıt) kentin morfolojisi üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalardır. Beylikler Dönemi'ndeki gelişim; kalenin ele geçirilmesi, yerleşimin kalenin dışına çıkması ve dağın eteklerine paralel olması şeklinde üç aşamada gerçekleşmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ise Manisa Sarayı'nın inşasıyla ovada yerleşim; 15. yüzyılda külliye ve camiler aracılığıyla yerleşimin büyümesi, çarşının gelişimi, 16. yüzyılda ve 17-20. yüzyıl aralığında külliyeyle gelişim olarak beş aşama ile açıklanmıştır. Tarihi kent dokusunda topografinin ve kültürün sonucu olarak dört farklı kent dokusu gözlemlenmiştir. Beylikler Dönemi bölgesinde dik eğim sebebiyle ağırlıklı olarak çıkmaz sokaklardan ve amorf parsellerden oluşan eğimli-organik kent dokusu görülmektedir. Osmanlı Dönemi kent dokusunda ise konut bölgelerinde düz-organik kent dokusu görülmekteyken, kamusal ve ticari alanlarda ise düz-ızgara kent dokusu görülmektedir. Sonuç olarak bu araştırmanın, bütüncül metodolojik yaklaşımı ve tarihi kente dair ortaya koyduğu doku çalışmaları ile Manisa kentinde yürütülmekte olan koruma ve planlama çalışmalarına altlık oluşturabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent dokusu, Manisa, Morfolojik analiz, Osmanlı Dönemi, Saruhanoğulları Beyliği.

Abstract

The Anatolian cities have been home to many different civilisations and cultures; the Manisa city is also a repository of this multiculturalism. This research aims to analyse the morphological development of Manisa during the Principalities and Ottoman periods and to reveal how the urban fabric was shaped. The research adopted three different urban morphological methods: morphological, analyses of the street-parcel texture), and studies examining the effects of urban artifacts on the morphology of the city. The development in the Principalities Period was realised in three stages: the capture of the castle, the settlement moving out of the castle and the settlement parallel to the foothills of the mountain. The development in the Ottoman Period is explained in five stages: the construction of Manisa Palace and settlement towards the plain, the growth of the settlement through the kulliyas and mosques, the development of the bazaar, the development of the city through the complexes and the development with the complexes. Also, four different urban textures were observed as a result of topography and culture of inhabitants. In the Principalities period, a sloping-organic urban fabric consisting mainly of dead-end streets and amorphous parcels were observed. In the Ottoman Period, flat-organic urban texture is observed in residential areas, while flat-grid urban texture is observed in public and commercial areas. Consequently, this research is regarded as significant due to its comprehensive methodological approach and the urban texture analysis about Manisa. These findings serve as a foundation for the conservation and planning studies currently being conducted in Manisa.

Keywords: Urban texture, Manisa, Morphological analysis, Saruhanoğulları Principality, Ottoman Period.

Atf: Güneş, Y. B., Uğurlu E. ve Yüksek, İ. (2025). Manisa tarihi kent dokusundaki morfolojik değişimin analizi. *Modular Journal*, 8(1), 44–68.

¹ Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Manisa, Türkiye. yağmur.gunbek@cbu.edu.tr

² Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Manisa, Türkiye. ecem.ugurlu@cbu.edu.tr

³ Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Manisa, Türkiye. izzet.yuksekk@cbu.edu.tr

* Sorumlu Yazar

Extended Abstract

Introduction: Cities are influenced by the geographical conditions in which they are situated, the societies they host, and their respective cultures. The interactions between these elements result in the city's development across multiple layers. Urban morphology is defined as a discipline that examines this multi-layered city as a human settlement. The objective of this discipline is to analyse the urban texture by examining the physical characteristics of the city in relation to historical processes. Urban areas are characterised by a succession of distinct historical periods, each of which leaves an evident imprint on the city's physical landscape. The urban textures that emerge during these periods differ from those of previous periods, with their own street, building and parcel typologies. The city of Manisa, which has historically served as a crossroads for diverse civilizations, has consequently evolved into a city characterised by a rich variety of settlement patterns. It is evident that the morphology of Manisa city has undergone significant changes, particularly during the Saruhanoğlu Principality and the Ottoman Period. The present study sets out to examine the morphological changes undergone by Manisa city, and the factors that have caused these changes.

Purpose: The analysis of urban form over time facilitates the identification of effective factors and events in the development of this form. The objective of this research is to analyse the changes experienced in the urban form of Manisa, which possesses a multi-layered past, and to reveal the factors that caused these changes. In this context, the neighbourhoods of the city that emerged during the Principalities and Ottoman periods were examined.

Method: In this research, the literature on urban morphology and the analysis of morphological change was examined. Following the theoretical examination, three distinct morphological approaches were adopted: namely, morphological zoning, street-parcel texture analysis and the effects of urban artefacts (urban structures) on the morphology of the city. Utilising these methodologies, the morphological evolution of Manisa city during the Principalities and Ottoman periods was analysed. The morphological zoning approach was utilised as the primary stage of this analysis. Subsequently, an examination was conducted of the morphological changes experienced by the city, with the use of cartographic representations of the neighbourhood borders of the Principalities and the Ottoman periods. Consequently, the geographical boundaries of the neighbourhoods constituting the urban fabric were transferred to the Geographic Information System (GIS) environment. This approach enabled the observation of the evolving urban texture. The classification of these textures was initiated through street-parcel analyses, with a typo-morphological approach. In the third stage of the research, a typological approach based on artefacts was used to examine the city's texture. The discussion thus proceeded to address the question of the morphological development process during the Principalities and Ottoman periods, with the objective of achieving a comprehensive and systematic understanding of the subject.

Findings: The research examined the development of Manisa in the Principalities Period, dividing this into three distinct stages. The three stages under discussion are as follows: the conquest of the castle; the settlement's relocation away from the castle; and the settlement's continuation in a parallel direction to the foothills of the mountain. The existence of two significant social complexes (the İshak Çelebi and Gülgün Hatun Social Complexes) was determined. These complexes were instrumental in shaping the urban texture during this period, defining its boundaries. The urban development process in the Ottoman period was addressed in five stages: the construction of the Manisa Palace and settlement in the plain; the development of the city through social complexes and mosques in the 15th century; the development of the bazaar; the development of social complexes in the 16th century; the development of social complexes between the 17th and 20th centuries. The urban development of the city during this period was directed by a number of social complexes. These included the İvaz Paşa Külliye Hatuniye Social Complex, Hafsa Sultan Social Complex, Dilşikar Hatun Social Complex, Hüsrev Ağa Social Complex and Muradiye Social Complex. In the historical urban fabric of Manisa, the existence of four discrete urban fabrics has been determined. The four distinct fabrics under consideration are as follows: slope-organic, flat-organic, slope-grid and flat-grid urban fabric. It is evident that the texture that formed during the Principalities Period consists of dead-end streets due to topographic reasons and has an organic urban fabric containing amorphous parcels. In the urban fabric formed in the Ottoman Period, there is evidence of a flat-organic texture in residential areas and a flat-grid urban texture in public areas.

Conclusion: The research methodology employed a triangular approach to analyse the traditional urban fabric of Manisa. The analysis encompassed the formation of the urban form during the Principalities and the Ottoman Period, utilising a combination of morphological zoning, street-plot texture analysis, and neighbourhood development analysis through kulliyes. During the Principalities Period, the urban fabric of Manisa developed in a manner consistent with the topography of the surrounding mountains. However, the city's boundaries expanded towards the plain in the north, encompassing the urban fabric from the Principalities Period, which subsequently continued into the Ottoman Period. In both periods, the boundaries of urban development were determined by kulliyes. The formation of neighbourhoods was predominantly influenced by the presence of kulliyes and mosques, which played a pivotal role in the development of city form. The developments that took place in the Principalities and the Ottoman period were also effective in the development of the urban fabric, and four different texture types (sloping-organic, flat-organic, sloping-grid, flat-grid) were formed. The observed variations in texture are determined by factors such as the period, topography, and function.

Keywords: Urban texture, Manisa, Morphological analysis, Saruhanoğulları Principality, Ottoman Period.

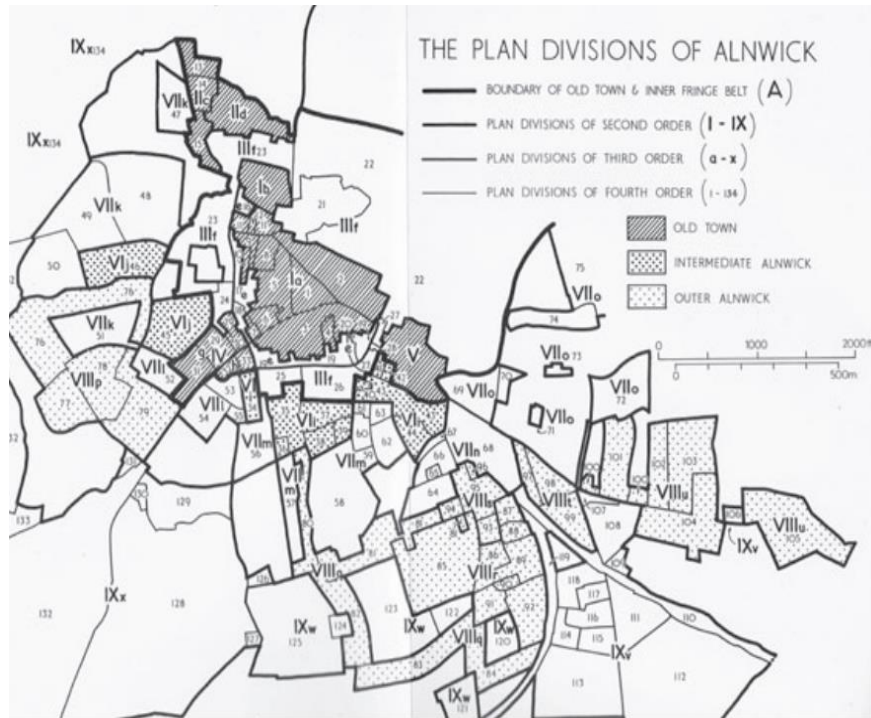
GİRİŞ

Kent; geleneklerden etkilenir, toplumsal ve ekonomik güçler tarafından şekillendirilir. Aynı zamanda toplumun kolektif eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkar (Moudon, 1997). Kentsel morfoloji ise kentlerin tarihsel süreç içinde geçirmiş olduğu fiziksel dönüşümü, kentin bileşenlerini analiz ederek anlamaya çalışan bir disiplindir. Moudon (1997) kentsel morfolojiyi, kenti bir insan yerleşimi olarak inceleyen bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Bu disiplin, kentsel dokunun analizinde rol oynayan tarihsel süreçler aracılığıyla kenti fiziksel özellikleri üzerinden okumayı hedeflemektedir (Kropf & Malfroy, 2013; Lilley, 2009). Kentsel morfoloji; mimarlık, şehir planlama, tarih, arkeoloji gibi farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çalışma konusu olmuştur ve bu araştırmacılar kentlerin analizlerine dair farklı yaklaşım biçimleri geliştirmiştir (Gauthiez, 2004).

Conzen (1960), kentlere tarihsel bir perspektiften bakar. Her kentin bir tarihi vardır. Tarih kendi içinde farklı kültürel dönemlerden oluşur ve bu dönemler kentte belirli izler bırakır. Conzen (1960), bu dönemleri 'morfolojik periyot (dönem)' olarak isimlendirmiştir. Conzen'e göre morfolojik periyot, kent dokusu içinde tarihsel süreç boyunca toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş olan belirgin formlara sahip ve diğerlerinden ayrılan dönemdir (Conzen, 1960). Her morfolojik dönem, sahip olduğu sokak ve bina tipolojileri ile bir önceki dönemden farklılaşır ve kent planında yeni kent formu ile belirginleşir (Conzen, 1960; Whitehand vd., 2014). Conzen (1960), morfolojik bölgelemeyi yaparken arazi kullanımı, sokaklar, parseller ve binalara bakmaktadır. Arazi kullanımı ve binalar, bu parametreler arasında en değişken olanlardır. Parseller ve sokaklar ise tarihi süreç içinde değişime karşı direnç gösteren faktörlerdir. Parsellerin değiştirildiği durumlarda dahi parsel düzeni genel olarak bir önceki dönemin izlerini taşır. Fakat sokaklar, şehir planının değişimi karşısında en çok direnç gösteren unsurdur (Conzen, 1960).

Conzen (1960), Alnwick için yaptığı morfolojik analizde makrodan mikro ölçeğe doğru giden dörtlü hiyerarşik bir derecelendirme kullanmıştır (Conzen, 1960) (Şekil 1). Birinci derece, tarihi kentin sınırlarından oluşmaktadır. İkinci derece, tarihi kenti oluşturan kent parçalarını ya da mahalleleri temsil etmektedir. Üçüncü derece, mahalleleri meydana getiren parseller, yapı adaları ve sokaklardır. Dördüncü derece ise küçük plan birimlerine karşılık gelen morfotipler ya da bina hücreleridir (Cihanlı vd., 2021; Conzen, 1960; Küçük ve Kubat, 2015; H. Özdemir ve Topçu, 2022).

Conzen'in Alnwick yerleşiminde yaptığı tarihi dönemleri baz alan bu morfolojik bölgeleme yaklaşımı (Conzen, 1960), birçok araştırmacı tarafından İstanbul (Cihanlı vd., 2021; Koç & Kubat, 2018; Sarihan, 2021), Aksaray (Küçük ve Kubat, 2015), Akşehir (Özdemir ve Topçu, 2022), Stratford-upon-Avon (Birkhamshaw ve Whitehand, 2012), Guangzhou (Whitehand vd., 2011) gibi farklı ölçekteki yerleşimlere uygulanmıştır. Conzen tarafından ortaya konulan coğrafya tabanlı yaklaşımlar sonrasında, tip ve tipoloji kavramı birçok araştırmacı tarafından kenti analiz etmeye dair bir yöntem olarak ele alınmıştır. Kent, şimdiki zamanda var olan aynı zamanda da geçmiş ve gelecekle bağlantılı bir yapı olarak görülmüştür. Tipolojik yaklaşımlar, kentin çok katmanlı yapısını analiz etmek için sistematik bir bakış açısı getirmektedir (Gürer, 2016).

Şekil 1. Alnwick'e ait morfolojik bölgeler (Conzen, 1960)

Rossi (1982), tipolojinin hem mimari eserlerin hem de kentlerin analitik olarak araştırılmasında önemli bir unsur olduğunu söylemektedir. Tipolojik bir yaklaşım, kentlerin ya da yapıların anlaşılmasında bir ön kabul sağlamakta ve sorunların tespit edilmesi için mantıklı bir zemin hazırlamaktadır (Rossi, 1982). Rossi, kentsel ölçekte 'tip' kavramını kentsel artifakt ile ilişkilendirir (Lee, 2011; Rossi, 1982). Kentsel artifakt, fiziksel özelliklerinin yanı sıra kentin tarihi, coğrafyası ve kültürü ile ilintili olarak bir anıt, bir yapı veya bir sokak olabilmektedir. Kentin tarihini içeren önemli bir unsur ya da o kent parçasının biçimlenmesinde etkili bir unsur olarak ilişkilendirilebilir (Lee, 2011; Rossi, 1982; Saylan, 2016).

Moudon ise tipoloji ve morfoloji başlığı altında yapılan çalışmaları ‘tipomorfoloji’ altında toplayarak analitik bir çerçeve sunmaktadır (Gürer, 2016). Moudon (1997), kentsel formun analizini binalar, parseller ve sokaklar üzerinden yapmakta ve bu analizleri form, zaman ve çözünürlük olmak üzere üç ilkeye dayandırmaktadır. Aynı zamanda, Moudon (1997), ‘zaman’ kavramı ile kentsel formun, yalnızca tarihsel bir süreç içindeki dönüşümüne ve değişimine bakarak anlaşılabileceğine vurgu yapmaktadır. ‘Çözünürlük’ kavramı ise kentin formunu analiz ederken bina, sokak, şehir ve bölge olmak üzere dört ölçek kullanılması ile ilgilidir. Form ise kent parçalarının örüntüsüne işaret etmektedir (Moudon, 1997).

Manisa kenti; Bizans Dönemi'nden Beylikler Dönemi'ne, Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar farklı kültürlerden etkilenecek zaman içinde şekillenmiştir. Bu dönüşüm, araştırmacılar tarafından farklı bakış açıları ile irdelenmiştir. Bu anlamda Manisa kentine dair yapılan ilk çalışmalar, farklı dönemlere ait yapıları kataloglama ve bu yapılara ait ayrıntılı envanter listeleri hazırlama yönünde olmuştur (Acun, 1999; Uluçay, 1941, 1946). Sonrasında, Manisa kentinin mekânsal olarak gelişiminin ve kent dokusunun farklı araştırmacılar tarafından irdelendiği görülmüştür (Aydın, 2019; Emecen, 2003, 2009; Emecen, 2013; Karakuyu, 2005, 2007).

Bu araştırmada, diğer araştırmalardan farklı olarak; Beylikler Dönemi ile başlayıp Osmanlı Dönemi ile devam eden Manisa geleneksel kent dokusunun gelişimi, kentin odak noktaları olarak tabir edebileceğimiz külliyeler aracılığıyla üç katmanlı bir metodoloji (morfolojik bölgeleme, tipo-morfolojik analiz ve kentsel artifaktların

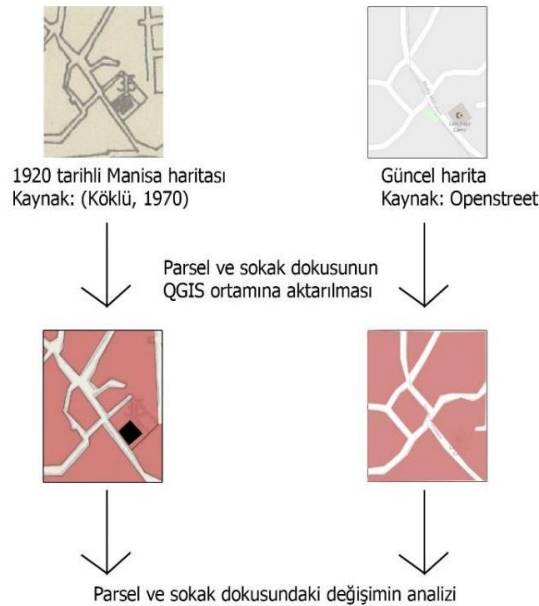
incelenmesi) ile analiz edilmiştir. Aynı zamanda tarihsel süreç içinde külliyeler etrafında mahallelerin nasıl oluştuğunun bütüncül bir biçimde ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Bu araştırma, Manisa’da yürütülmekte olan kentsel dönüşüm projeleri ve koruma planları için bir altlık oluşturmayı hedeflemesi açısından önemlidir. Manisa’da Şehzadeler Belediyesi, 365 dönümlük bir bölgede 2300 konut içeren bir kentsel dönüşüm projesi yürütmektedir (Şehzadeler Belediyesi, 2022). Projenin alanı, Beylikler Dönemi’ne ait önemli eserlerin yer aldığı ve kent dokusunun gözlemlendiği Bayındırlık, Dilşikar, Gediz ve Kocatepe Mahallelerini kapsamaktadır. Araştırma bu yüzden, Manisa’daki kentsel dokunun analiz edilmesi ve sınırlarının ortaya çıkarılması açısından önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Manisa kentinin morfolojik değişiminin analizi yapılırken ilk olarak Conzen’in (1960) Alnwick’in plan analizinde uyguladığı morfolojik bölgeleme yaklaşımından faydalanılmıştır. Manisa’da Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait mahallelerin sınırlarını gösteren haritalar çakıştırılarak tarih boyunca kentin sınırlarındaki değişim gözlenmiştir. Bu haritalamada birinci derece, Manisa tarihi kent dokusunun sınırlarını temsil ederken; ikinci derece, bu tarihi dokuyu oluşturan mahalleleri göstermektedir. Araştırmada üçüncü dereceyi oluştururken sokak-parcel ilişkisini ortaya çıkarmak için kent dokusu analizinden faydalanılmıştır. Homojen dokuya sahip yapı adalarının sınırları, üçüncü derece olarak belirlenmiştir. Kentsel dokuların tasniflenmesinde Moudon (1997) tarafından ortaya konulan sokak-parcel analizlerinden faydalanılmıştır.

Bu noktada kent dokusu analizlerinde tipo-morfolojik yaklaşım benimsenmiştir. Dördüncü derecenin belirlenmesinde ilk olarak Rossi (1982) tarafından ortaya konulan artifaklara dayalı tipolojik yaklaşım benimsenmiştir. Manisa kenti içinde külliyeler, yapı ölçeğinde kentin biçimlenmesinde başat unsur olarak kabul edilmiştir. Morfolojik bölgeleme anlayışı sonucu Manisa’da ortaya çıkan bölgelerdeki dokular, Moudon tarafından ortaya konulan kentin fiziksel unsurlarını analiz etmeye dayalı tipomorfolojik bir yaklaşım ile analiz edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Araştırmada izlenen adımlar (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

Araştırmada izlenen adımlar sırasıyla listelenmiştir:

- I. Tarihi yapıların Beylikler ve Osmanlı Dönemlerine göre tasnif edilmesi ve Manisa kentinin morfolojik bölgelerinin belirlenmesi.
- II. Manisa kentinin dokusunu meydana getiren mahallelerinin araştırılması ve GIS ortamına aktarılması.
- III. Morfolojik bölgelerdeki kent dokularındaki değişimin sokak ve parseller üzerinden analiz edilmesi.

BEYLİKLER VE OSMANLI DÖNEMLERİNDE TÜRK KENTİ DOKUSU

Türk beylerinin fetih hareketleri ve Türk boylarının yoğun göç hareketleri, Hazar Denizi'nin güneyi ve Kafkasya'dan Anadolu'ya doğru gerçekleşmiştir. 1261 yılından önce Denizli ve civarında 200.000, Kastamonu ve civarında 100.000, Kütahya-Karahisar bölgeleri arasında 30.000 çadır ahalisinin yer aldığı belirtilmektedir (Turan, 1980; Akt: Özdemir, 2017). Bahsedilen bölgeler dışında; Orta Anadolu, Ege sahilleri, Karadeniz sahilleri ve Akdeniz sahilleri gibi farklı bölgelerde de Türklerin yerleştiği görülmüştür (Özdemir, 2017).

11. yüzyıl itibarıyla Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerine tanıklık eden Anadolu'da, Türkleşme ve İslamlaşma süreci başlamıştır (Yiğit ve Demirtaş, 2021). Özellikle Malazgirt Meydan Savaşı, bu noktada önemli bir yere sahiptir. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'yu korumakta zorlanması, Türk boylarının bu bölgeye akın etmesine ve Anadolu'nun Türk yurdu olmasına zemin hazırlamıştır (Haykıran, 2021). Bu süreç, Anadolu'nun Türkleşmesi ve şehirlerin oluşumu, mevcut şehrin genişlemesi yoluyla yeni bir şehir sisteminin kurulması, göçebelerin şehirleşmede etkili oluşu ve dervişler ve zaviyeler yoluyla yeni bir şehir kurulması gibi farklı şekillerde incelenebilmektedir (Kuban, 1968).

Tanyeli (2021) ise Beylikler Dönemi'ni, Anadolu'nun Türkleşme-İslamlaşma sürecini tamamladığı, Türkiye coğrafi sınırının Ege Denizi'ne kadar genişlediği çok parçalı siyasal bir sistem ve yerleşme düzeninin olduğu bir zaman dilimi olarak tariflemektedir (Tanyeli, 1987, 2021). Bu dönemde beylikler, ülkenin siyasal parçalanması ve eldeki kaynakların yetersizliği yüzünden sahip oldukları küçük alanları denetim altında tutmaya çalışmışlardır. İnşa edilen yapıların buna paralel olarak az sayıda ve küçük ölçekli olduğu belirtilmektedir (Tanyeli, 2021). Beylikler Dönemi, mimari üslup açısından Selçuklu Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne geçiş evresi olarak tarif edilmektedir (Mülayim, 1991). Kısa bir dönem olmasına rağmen hem sanatsal hem de mimari açıdan çeşitlilik sunan eserlerin ortaya konulduğu bir dönem olduğu söylenmektedir (Yüksel, 2023).

Selçuklu Dönemi, Anadolu Türk kentlerinin mekânsal altyapısının oluştuğu bir dönemdir (Özcan, 2010). Selçuklu kenti mekânsal dokusu; savunma, yönetim, ekonomi, dini, sosyal, kültürel, kolonizasyon (Özcan, 2010) ve barınma öğelerinden (Tekkanat ve Yavuz, 2014) oluşmaktadır. İlk yerleşim kararları incelendiğinde, Selçuklu kentlerinin coğrafi olarak daha çok ova ya yerleştiği görülmektedir. Osmanlı kentlerinde ise dağdan ova yerleşimine geçişten faydalanmak için topoğrafya kullanıldığı bilinmektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016; Cerasi, 2001). Genel olarak, Osmanlı kentlerinin Beylikler Dönemi'nden miras kalan şehircilik anlayışını koruyarak genişlediği görülmektedir. Ancak belirli bir büyüklük elde ettikten sonra kent, mevcut çevreyle uyumlu bir biçimde kendine özgü şekilde büyümektedir (Uğur, 2015).

Geleneksel Anadolu kentlerinin oluşumunun temelinde etkili olan üç ana unsur vardır. Bu üç unsur; mahalleler, mahallelerin merkezini oluşturan külliye ve çarşılarıdır. Bu kavramlar, tarihsel süreç içinde kentlerin biçimlenmesinde etkili olarak belirli bir kurgu ve tipolojide ilerlemişlerdir. Selçuklular Dönemi'nde; toprak işleme, yerleşim, bina yapma anlamlarını tarifleyen 'imara' kelimesinden türeyen imaretler, külliye olarak da adlandırılmaktadır (Sınmaz, 2017). Külliye, geliştirilmek istenilen yerleşim bölgesindeki ihtiyaç duyulan hizmetlere yanıt verecek şekilde tasarlanmışlardır. Bu bağlamda, içlerinde çevresine hizmet veren birçok yapıyı bulundurlurlar (Uğur, 2015). Medrese, arasta, cami, saray gibi farklı türden kamusal ve ticari fonksiyonlu yapıları içine alan külliye, Osmanlı kentinin gündelik hayatında önemli bir yere sahiptir (Sınmaz,

2017). Aynı zamanda, toplumsal kaynaşmayı sağlayan sosyal bir merkez olma özelliği taşırlar ve başka toplanma yerlerinin gelişmesine de olanak sağladıkları için ‘sosyal katalizör’ olarak da işlev görürler (Kuban, 1968). Bu önemlerinin yanı sıra külliye, Anadolu kentlerinin biçimlenişinde büyümenin yönlenmesinde ve yeni merkezlerin oluşumunda önemli bir rol oynamışlar, kentlerin büyüme stratejisinin yapı taşlarından biri olmuşlardır (Sınmaz, 2017; Uğur, 2015).

Beylikler Dönemi’nde kent içinde önemli bir rol oynayan külliyelerin sayısı Osmanlı Dönemi’nde artmıştır (Çobanoğlu, 2002). Külliye, literatürde konumu, işlevi ya da büyüklüğü dikkate alınarak pek çok sınıflandırma yapılmıştır (Gürsoy, 2018). Cami, medrese, hamam gibi az sayıda yapıdan oluşan külliye küçük külliye; bunlara ek olarak kütüphane, imarethane gibi yapıları da bünyesinde barındıran külliye büyük külliye olarak isimlendirilmiştir. Farklı ölçekteki bu külliye kentnin büyümesini etkileyen en önemli unsurlar arasındadır (Uğur, 2015).

İslam şehirlerinin fiziksel ve sosyal açıdan en önemli özelliği, etnik ve dini farklılıklar sebebiyle mahallelere bölünmesidir. Geleneksel yerleşmelerde ise mahalle, şehrin sadece fiziksel bir birimi değil aynı zamanda sosyal dayanışmanın ve mali yardımlaşmanın örgütlendiği yer olma özelliğine sahiptir (Kuban, 1968). Osmanlı tahrir defterlerine göre bir mahalle, genellikle 10-30 haneden oluşmaktadır (Tanyeli, 1987). Bunun yanında, Osmanlı Dönemi kentlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar mahallenin merkezi, mahallenin yakınında bulunan mescit olmuştur (Kuban, 1968).

Mahalleler, Anadolu Türk kentinin genel özelliklerini taşıyan biçimde; çıkmaz sokaklarla birlikte oluşturulmuştur. Kentin merkezindeki cadde ve sokaklar daha geniş olmasına rağmen konut bölgesindeki sokaklar dar ve çıkmaz sokak tipindedir (Acun, 2002). İslam şehirlerinin mahalleleri, farklı kesimlerin yaşadığı idari birimlerdir. Bu bağlamda, mahallelerin farklı grupları içeriyor olmasının onları idari bir birim olmaktan öteye taşıyarak kültürel ölçekte de düşünülmelerini sağladığı belirtilmektedir (Belge, 2023). İslam şehirlerindeki çıkmaz sokakların oluşumunun, mahallelerdeki farklı dini grup ve etnik yapılardan kaynaklandığı söylenilmektedir (Stewig, 1966; Akt: Belge, 2023). Böylelikle mahalleler kendi içinde sınırlandırılarak kontrol edilebilir hâle getirilmiştir (Belge, 2023).

Çarşı kelimesi, Farsça’da dört anlamına gelen cihar ve Arapça’da cadde anlamını karşılayan sûk kelimelerinden türemiş ve dört caddenin birleşim alanını tariflemiştir (Şahinalp ve Günel, 2016). Çarşılar, tarih boyunca her coğrafyada dini yapılar etrafında gelişmiştir. Osmanlı Dönemi’ndeki çarşılar da benzer yaklaşım görülerek bu alanlar bir mescid ve zaviyeler etrafında oluşmaya başlamıştır (Alkan, 2008). Genellikle Ulu Cami ya da bedestenler etrafında gelişip iç kaleye yakın şekilde düzenlenmişlerdir (Şahinalp ve Günel, 2016). Çarşılar, ticaret işlevinin haricinde, içinde sosyal tesis ve üretim alanları da bulundurmaktadır (Eray ve Kutlu, 2021). Bu bağlamda, çarşıların kent için önemli bir alanı tariflediğini söylemek mümkündür.

TARİHSEL SÜREÇTE MANİSA KENT DOKUSU

Manisa, Helenistik Dönem’den itibaren birçok uygarlığa tanıklık etmiştir. Sırasıyla Hititler, Frigyalılar, Osmanlılar, Yunanlar, Lidyalılar, Bergama Krallığı, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyetinde kalan Manisa; 14. yüzyılda (1313-1410) Saruhanoğulları Beyliği’nin eline geçmiştir. Ardından ise Cumhuriyet Dönemi’ne kadar Osmanlı hâkimiyetinde (1410-1923) kalmıştır (H. Acun, 1999; MBB, t.y.).

Beylikler Dönemi Manisa Kentinin Dokusu

14. yüzyılda, Anadolu Selçuklularının çöküşünden sonra, özellikle Batı Anadolu, uç beylikleri şeklinde örgütlenerek Türkmenlerin hâkimiyetine geçmiştir ve otuzdan fazla sayıdaki beyliklerden biri olan Saruhanoğulları da Manisa’da yerleşim kurmuştur (Küskü, 2014). Saruhan Bey tarafından kurulan

Saruhanogulları Beyliği, Manisa merkezli olmak üzere Gediz vadisini ve ovasını içine alan bölgede hüküm sürmüştür (Emecen, 2009).

Saruhanogulları, Manisa'yı ve Bizans Dönemi'ne ait iç kaleyi ele geçirmiştir (Küskü, 2014). Dönem kaynakları yardımıyla varlığı öğrenilen Bizans/Laskaris isimli sur içindeki sarayın Saruhanlılar tarafından kullanıldığı söylenilmektedir ve bu söylem; Evliya Çelebi'nin "Sihirli Kale'nin bulunduğu puslu dağın eteğinde doğudan batıya doğru tıpkı Bursa şehri gibi kurulmuş müzeyyen bir şehirdir" sözüyle desteklenmektedir (Küskü, 2014). Saruhanogulları'ndan önce o topraklarda bulunan Bizans yerleşiminin; yalnızca kale ve dağın ensesine yapışık birkaç mahalleden oluştuğu düşünülmektedir (Uluçay, 1946). Bu kale; Saruhan Bey'in fethi sonrası sınırlı sayıda Türk askerlerini ve ailelerini içinde barındırmıştır. Zamanla doğum ve göçler sonrası artan nüfus nedeniyle kale kalıcı bir yerleşim için elverişli olmamıştır (Baykara, 2021). Surlarla çevrili bu alanda önemli bir Türk yapısına rastlanmaması, Türkler tarafından kalenin bir kalıcı yerleşim yeri olarak görülmediğini desteklemektedir (Tanyeli, 2021).

Daha sonrasında ise kenti Müslümanlaştırmak için sur içine, beyliğin kurucusu Saruhan Bey tarafından Fetih Cami (1345) inşa ettirilmiştir (Küskü, 2014). Saruhanogulları'ndan Saruhanoglu yapıları dağın eteklerine paralel ince bir şerit üstünde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Ovada önce geçici yerleşim yerleri kurulmuştur, sonrasında 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de yapılaşma başlamıştır (Tanyeli, 2021).

Beylikler Dönemi'ndeki kent dokusu; şehir merkezini tanımlayan İshak Çelebi (Ulu Cami) Külliyesi ile mahalle merkezleri olarak kabul edilen diğer camilerden oluşmaktadır (Küskü, 2014) (Şekil 3). İshak Çelebi Külliyesi, Saruhanogulları Dönemi'nde kent merkezinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Şehir, bu külliyenin oluşturduğu merkez etrafında gelişmiştir (Acun, 1999). İshak Çelebi Külliyesi'nin merkezini tanımladığı "Cami-i Kebir" Mahallesi, 1531 yılına ait arşiv verilerinde en çok nüfusa sahip olan mahalleler arasındadır (Emecen, 1989). Kale kapısı ile ilişki kuran yapı topluluğu, Saruhanlı yerleşiminin başlangıcı olmuştur ve ona yakın tarihlerde İshak Çelebi'nin eşi tarafından inşa ettirilen Gülgün Hatun Külliyesi'nin ise ikinci merkez olarak düşünüldüğü belirtilmektedir. Kentte yapılan diğer yapılar, bu tanımlanan merkezler çerçevesinde konumlandırılmıştır (Küskü, 2014). Literatür taraması ve arşiv verilerinden hareketle; dönem boyunca Manisa'da yerleşimi tamamlanan 14 mahalle ve yapılan 22 tane yapı olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Şekil 3. İshak Çelebi (Ulu Cami) Külliyesi (Yazarlar tarafından çekilmiştir)

Kentsel dokunun ve onu meydana getiren mahallelerin oluşumunda, zaviyeler de önemli rol oynamışlardır. Uluçay (1946) zaviyeleri, ibadethane ve yanında kurucusunun türbesinin bulunduğu bir külliye olarak tanımlamaktadır. Birçok zaviyede de samanlık, ahır ve misafirler için yatacak yerlerin bulunduğunu, zaviyelerin küçük ölçekli bir aşevi olarak düşünülebileceklerini söylemektedir. Aynı zamanda, zaviyelerin تنها yollar üzerinde yapılarak bulunduğu bölgeyi de eşkıyalardan koruma görevini üstlendiğini ve böylece kentin hızlı bir şekilde imar edilebilmesi için özellikle yapıldıklarını belirtmektedir (Uluçay, 1946). Manisa’da Beylikler Dönemi’nde şeyhler tarafından yaptırılan zaviye ve tekkeler etrafında da benzer şekilde mahalleler kurulmuştur. Bu eserlere örnek olarak Haki Baba Zaviyesi (Acun, 1999; Emecen, 2013), Attar Hoca Camii, Seyyit Hoca Tekkesi ve Manisa Mevlevihanesi örnek olarak verilebilmektedir (Acun, 1999). Bunun yanında, vakıf geliri sağlama yönüyle de zaviyeler, kent ekonomisi ve gelişimi için önemlidir.

Osmanlı Dönemi Manisa Kentinin Dokusu

Manisa’nın kent merkezi, Beylikler Dönemi’nde Ulu Cami ve çevresindeyken Osmanlı Dönemi’nde kentin Hatuniye Camii’nin seviyesine inmiştir (Emecen, 2006). Ovaya yayılımı etkileyen en önemli yapılardan biri II. Murat tarafından inşa edilen ve Beylikler Dönemi yerleşim alanının kuzeydoğusunda yer alan Manisa Sarayı olmuştur (Tanyeli, 2021). Günümüze ulaşamayan saray, bugünkü Cumhuriyet Meydanı, Fatih Parkı, Hükümet Konağı, Yirmi İki Sultanlar Türbesi ve İl Halk Kütüphanesine kadar olan alanda konumlanmaktadır (Kültür Envanteri, t.y.).

Şehzadeler, Manisa’da bulundukları süreçlerde aile ve çalışanların yaşaması için saray ve etrafına yapılar yaptırmıştır. Kentin ev ve mahalleleri, Sarabad Vadisi, Akbaldır Vadisi ve onun batısında olan kısmı, dağın eteklerindedir (Uluçay, 1941). Bugünkü İsmet Paşa Kız Meslek Lisesi ve batısında bulunan alana eskiden ‘saray altı’ denildiği ve sonrasında saray çevresine yapılan evlerle kentin genişleyerek Saray Mahallesi’nin oluştuğu aktarılmaktadır (Uluçay, 1941). Erken Osmanlı Dönemi’nde Ali Bey Camii, Çeşnigir Camii, Hacı Yahya Camii ve İvaz Paşa Camii de Manisa Sarayı gibi erken dönem Osmanlı eserleri olup, kentin Karaköy bölgesine doğru gelişimini göstermektedir (Emecen, 2006).

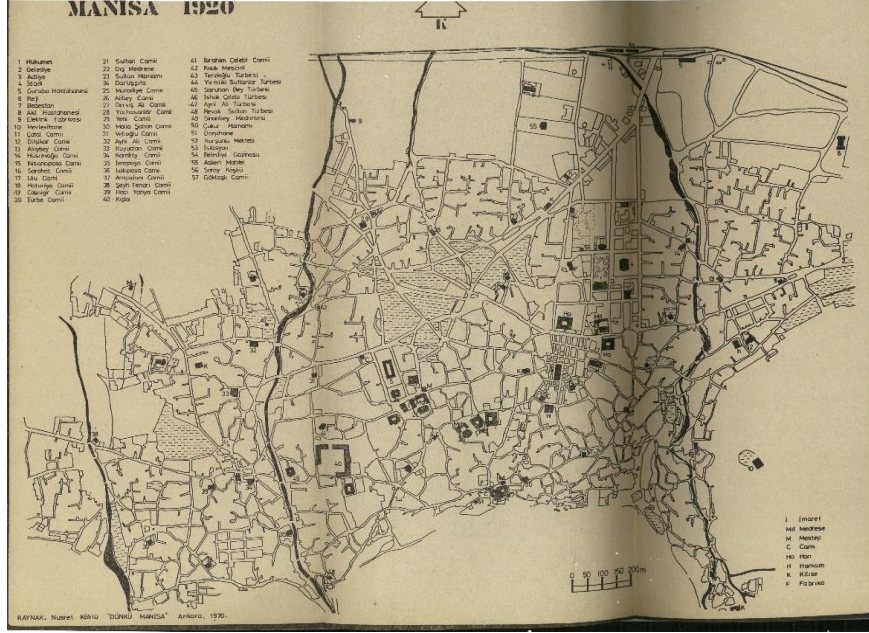
Ayrıca Uluçay’ın (1941), Manisa’nın tüm malının, emlak ve eşyasının satıldığı, ticaret hayatı için önemli olan ‘Suk-u Sultani’ (Sultanlar Çarşısı) isimli bir sokaktan bahsettiği görülmektedir. Tanyeli (2021) de bu sokağı, dağın eteklerindeki yerleşim alanı ile Manisa Sarayı’nı bağlayan; hanların, bedestenlerin ve diğer ticaret alanlarının yer aldığı önemli bir arter olarak tanımlamaktadır.

Manisa; 16. yüzyılda artık çarşısı, hanı, hamamları, bedesteni, ibadethaneleri, mektepleri, medreseleri, kalesi ve de sosyal-fiziki yapının belirleyici ögesi olan mahalleleri ile bir kent kimliği kazanmıştır (Emecen, 2013). Türk-İslam kentlerinin yapı taşları olan mahalleler, genellikle bir mescid ve etrafındaki birkaç konuttan oluşmaktadır (Emecen, 2013). Buradan hareketle mahallelerin aynı inanca sahip kesimden oluştuğu çıkarımı yapılmıştır. Beylikler Dönemi’nde de kimi zaman mahallelerin yapılan ibadethanelerin isimleri ile anıldığı belirtilmektedir (Emecen, 2013). Cami-i Kebir Mahallesi, Hacı İvaz Paşa Mahallesi, Attar Ece Mahallesi ismini ibadethanelerden alan mahallelere örnek olarak verilebilmektedir.

Cami-i Cedid Mahallesi de benzer şekilde Hafsa Sultan Camii ve imaretinden sonra oluşan bir mahalledir; ancak mahalleleştirmek için teşvik edici uygulamalarıyla diğerlerinden ayrılan bir özelliğe sahiptir (Emecen, 2013). Külliye yapıldıktan hemen sonra bir mahalle tanımlamış ve boşta kalan batı tarafına 20 hane nakledilmiştir. Bu konutlar için, Kanuni ve sonrasında II. Selim’in onayıyla vergi ve harçlardan muaf tutuldukları aktarılmaktadır (Emecen, 2013).

Sultaniye ve Muradiye Külliyelerinin inşası da öncesinde boş olan bu alanları iskana açarak kentin dağdan kuzeye doğru yönelimini sağlamıştır (Emecen, 2013). Bu yönelim, külliyelerle ilişkili alanlardaki yapılaşmalardan takip edilebilmektedir (Şekil 4). Kent dokusunun analiz edilebilmesinde etkili olan bir diğer

unsur da kent nüfusedir. Aydın Vilayeti Salnamesine göre 1890-1891 Manisa kentinin toplam nüfusu 30.833'tür ve kent 9.562 haneden oluşmaktadır (Cavid, 2010).

Şekil 4. Manisa kenti 1920 yılı haritası (Köklü, 1970)

BULGULAR

Morfolojik Bölgeleme

Conzen (1960) tarafından ortaya konulan 'morfolojik dönem / bölgeleme' yaklaşımı sonucu, Manisa'da iki ana dönem belirlenmiştir. Birincisi Beylikler, ikincisi ise Osmanlı Dönemi'ni kapsamaktadır. Yapılan literatür taraması, envanter çalışması ve haritalamalar sonucunda Beylikler Dönemi Manisa kent dokusunun oluşumunun; (1) kalenin ele geçirilmesi ve geçici bir yerleşim alanı oluşturulması, (2) yerleşimin kale dışına çıkması ve (3) yerleşimin dağın eteklerine paralel bir şekilde uzanması olmak üzere üç aşamada gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 5-6).

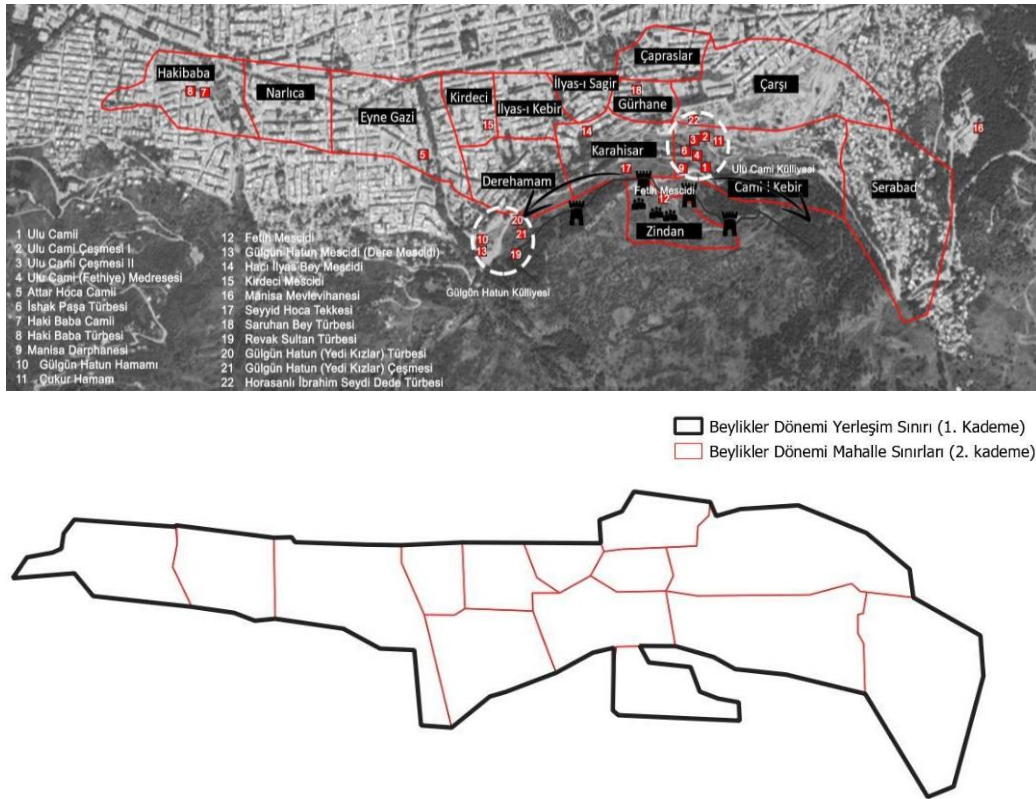

Şekil 5. Manisa Beylikler Dönemi yerleşimine dair zaman çizelgesi (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

Beylikler Dönemi Manisa Kent Dokusunun Morfolojik Analizi

I. Kalenin ele geçirilmesi ve geçici bir yerleşim alanı oluşturulması

Manisa Beylikler Dönemi'ne ait ilk yerleşim izleri, Bizans Dönemi'nden miras kalan kalede görülür. Bu kale ve surlarla çevrili alan, Saruhan Bey'in fethi sırasında Türk askerlerinin ve ailelerinin yerleşim alanı olmuştur. Fakat bu alan Türkler tarafından kalıcı bir yerleşim yeri olarak görülmemiştir. Bu yerleşim yeri Zindan Mahallesi'ni kapsamaktadır.

Şekil 6. Beylikler Dönemi yerleşimi Karakuyu'dan (2005) alınan mahalle sınırları
(Yazarlar tarafından Google Earth harita ortamına ve Qgis ortamına aktarılmıştır)

II. Yerleşimin kale dışına çıkması

Saruhan Bey tarafından 1345 yılında inşa ettirilen Fetih Mescidi, Beylikler Dönemi yerleşiminin düzlük alanlara doğru yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu caminin kale kapısına yakın konumlandırılması ile kentin kale dışına çıkmasının ilk adımları atılmıştır. Yerleşim bu dönemde de Zindan Mahallesi'nde gerçekleşmiştir.

III. Yerleşimin dağın eteklerine paralel bir şekilde uzanması

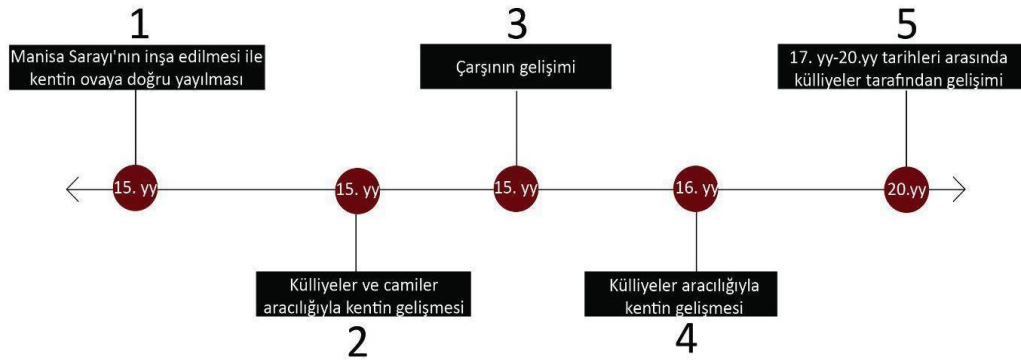
Fetih Cami'nin inşasını takiben Beylikler Dönemi'nde cami, hamam, türbe, mescit, mevlevihane, çeşme gibi birçok yapı inşa edilmiştir. Bu yapılardan oluşan yerleşim, dağın eteklerine paralel ince bir şerit formundadır. Bu dönemde iki külliye inşa edilmiş ve bu külliyeler kentin odak noktaları hâline gelmiştir (Tablo 1). İlki 1360-80 yılları arasında kalenin altında konumlanan ve Cami-i Kebir Mahallesi'nde inşa edilen İshak Çelebi Külliyesi'dir. Cami, medrese ve çeşmelerden oluşan bu külliye; Beylikler Dönemi Manisa'sında önemli bir merkez oluşturmuştur. İkinci merkez ise Gülgün Hatun Külliyesi ve çevresinde gelişmiştir. Hamam, mescit, türbe ve çeşmeden oluşan bu külliye, benzer şekilde 1360-1380 yıllarında inşa edilerek Derehamam Mahallesi'nde ikinci bir merkez oluşturmuştur.

Tablo 1. Manisa Beylikler Dönemi'ne ait külliyeleer (Acun, 1999; Kültür Envanteri, t.y.; Kültür Portalı, t.y.; TDV, t.y.)

Külliye İsmi	Yapılar	Yapım tarihi	Mahalle
İshak Çelebi Külliyesi (Ulu Cami)	Ulu Cami Ulu Cami Çeşmesi I Ulu Cami Çeşmesi II Ulu Cami (Fethiye) Medresesi Çukur Hamam Türbe	1368-1378	Cami-i Kebir Mahallesi
Gülgün Hatun Külliyesi	Gülgün Hatun (Yedikızlar) Türbesi Gülgün Hatun (Yedikızlar) Çeşmesi Gülgün Hatun Mescidi Gülgün Hatun Hamamı	1360-1380	Derehamam Mahallesi yakını

Osmanlı Dönemi'ne kadar devam eden bu dönemde yerleşim, külliyeleer dışında tekil yapı inşaları ile devam etmiştir. Yerleşim; Cami-i Kebir ve Derehamam Mahallelerine ek olarak Hakibaba, Narlıca, Eyna Gazi, Kirdecı, İlyas-ı Kebir, İlyas-ı Sagır, Gürhane, Karahisar, Çapraslar, Karahisar, Çarşı ve Serabad Mahalleleerini içermektedir.

Osmanlı Dönemi Manisa kent dokusunun oluşumu ise (1) Manisa Sarayı'nın inşa edilmesiyle kentin ovaya doğru yayılması, (2) 15. yy.da külliyeleer ve diğeer Osmanlı Dönemi eserleeri ile kentin gelişimi, (3) çarşının gelişimi, (4) 16. yy.da külliyeleer ve diğeer Osmanlı Dönemi eserleeri ile kentin gelişimi ve (5) 17. yy.-20. yy. arasında kentin külliyeleer tarafından belirlenen sınırlar arasında gelişimi olmak üzere beş aşamada gerçekleşmiştir (Şekil 7-8).

Şekil 7. Manisa Osmanlı Dönemi yerleşimine dair zaman çizelgesi (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

Beylikler Dönemi Manisa Kent Dokusunun Morfolojik Analizi

I. Manisa Sarayı'nın 1445 yılında inşa edilmesi ile kentin ovaya doğru yayılması (15.yy)

Manisa'da Beylikler Dönemi'nde dağa paralel uzanan kent dokusu; Manisa Sarayı'nın inşasıyla ovaya doğru yayılmış ve kent sınırlarını kuzey yönüne doğru genişletmiştir.

II. 15. yüzyıl Osmanlı Dönemi eserleri ve külliyesi aracılığıyla kentin gelişmesi

Manisa Sarayı'nın inşasından sonra külliyelerin inşa edilmesi yoluyla mahalleler oluşmuştur. Erken dönem külliyelerinden olan Hatuniye Camii (1490-91) ve Külliyesi ile İvaz Paşa Camii ve Külliyesi (1484), bunun yanı sıra erken dönem camilerinden olan Çeşnigir Cami (1474), Hacı Yahya Camii (1474), Ali Bey Camii (1416), 15. yüzyıl Manisa kentinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. 1474 yılında inşa edilen Çeşnigir Cami, kentin kuzeye doğru genişlemesinde etkili olmuştur. Aliğa Mahallesi'nde yer alan ve 1488 yılında inşa edilen Hatuniye Külliyesi ise sonrasında kentin kuzey sınırını oluşturmuştur. Benzer şekilde Hacı Yahya Camii (1474), Ali Bey Camii (1416) de kentin güneybatıya doğru genişlemesinde etkili olmuştur. Ardından ise İvaz Paşa Mahallesi'nde yer alan İvaz Paşa Külliyesi, kentin güneybatısında bir merkez oluşturmuştur (Tablo 2).

III. Çarşının gelişimi

Manisa kentinin diğer önemli bir merkezi ise ticari faaliyetlerin gerçekleştiği çarşı alanıdır. Beylikler Dönemi'nde Çarşı Mahallesi olarak adlandırılan alan, Osmanlı Dönemi'nde Çarşı, Göktaşlı, Çengizade ve İmad Mahallelerine bölünmüştür. Osmanlı Dönemi'nden miras kalan Aliğa Mahallesi'nde yer alan Kurşunlu Han (1497-98) ve Çarşı Mahallesi'nde yer alan Rum Mehmet Paşa Bedesteni (1583), Osmanlı Dönemi'nde de ticari faaliyetlerin Beylikler Dönemi'nde olduğu gibi Çarşı Mahallesi ve yakınında yapıldığını göstermektedir.

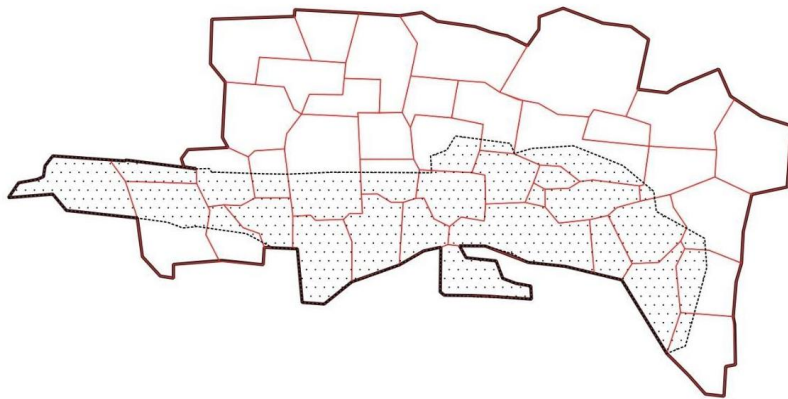
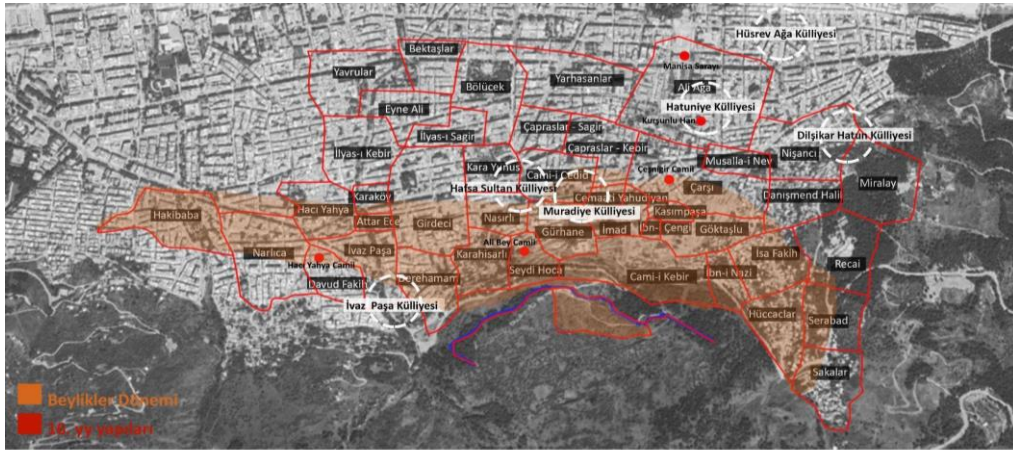
IV. Manisa'nın 16. yüzyıl Osmanlı Dönemi eserleri ve külliye aracılığıyla gelişmesi

16. yüzyılda külliye inşası, Manisa kentinin sınırlarını iyice belirgin hâle getirmiş; farklı merkezler oluşturarak yeni mahallelerin oluşumunda etkili olmuştur. Hüsrev Ağa Mahallesi'nde yer alan Hüsrev Ağa Külliyesi (1554-1555), kentin kuzeydoğu sınırını oluşturmuştur. Alaybey ve Nişancı Mahallelerinde yer alan Dilşikar Hatun Külliyesi (1579) ise kentin doğusunda bir sınır hâline gelmiştir. Hafsa Sultan (1522) ve Muradiye (1583-1592) külliyesi ise diğerlerinden farklı olarak kentin sınırlarından ziyade merkezinde yer alarak birden fazla mahallenin kesişiminde ve nihayetinde yoğun bir kent dokusunun içinde konumlanmışlardır.

Tablo 2. Manisa Osmanlı Dönemi külliyesi (H. Acun, 1999; Kültür Envanteri, t.y.; Kültür Portalı, t.y.)

Külliye İsmi	Yapılar	Yapım tarihi	Osmanlı Dönemi mahalle ismi
İvaz Paşa (Çaybaşı Cami) Külliyesi	İvaz Paşa Camii İvaz Paşa Türbesi	1484	İvaz Paşa Mahallesi
Hatuniye Külliyesi	Hatuniye Camii Hatuniye Sıbyan Mektebi Kurşunlu Han İmaret (k) Medrese (k)	1488	Ali Ağa Mahallesi
Hafsa Sultan Külliyesi	Hafsa Sultan Camii Hafsa Sultan Medresesi Hafsa Sultan Hamamı Hafsa Sultan Sıbyan Mektebi Hafsa Sultan Darüşşifası Hafsa Sultan imaret (k) Hafsa Sultan Hankahı (k)	1522	Sultaniye Mahallesi

Dilşikar Hatun Külliyesi	Dilşikar Hatun Hamamı Dilşikar Hatun Camii Dilşikar Hatun Çeşmesi Dilşikar Hatun Medresesi (k) Dilşikar Hatun İmaret (k)	1579	Alaybey Mahallesi Nişancı Mahallesi
Hüsrev Ağa Külliyesi	Hüsrev Ağa Camii Hüsrev Ağa Hamamı Hüsrev Ağa Çeşmesi 1-2	1554-1555	Hüsrev Ağa Mahallesi
Muradiye Külliyesi	Muradiye Cami Muradiye İmareti Muradiye Kütüphanesi Muradiye Medresesi Muradiye Külliyesi Çeşmesi I Muradiye Külliyesi Çeşmesi II Dükkanlar	1583-1592	İmad Mahallesi Cemaat-i Yahudiyan Mahallesi Gürhane Mahallesi

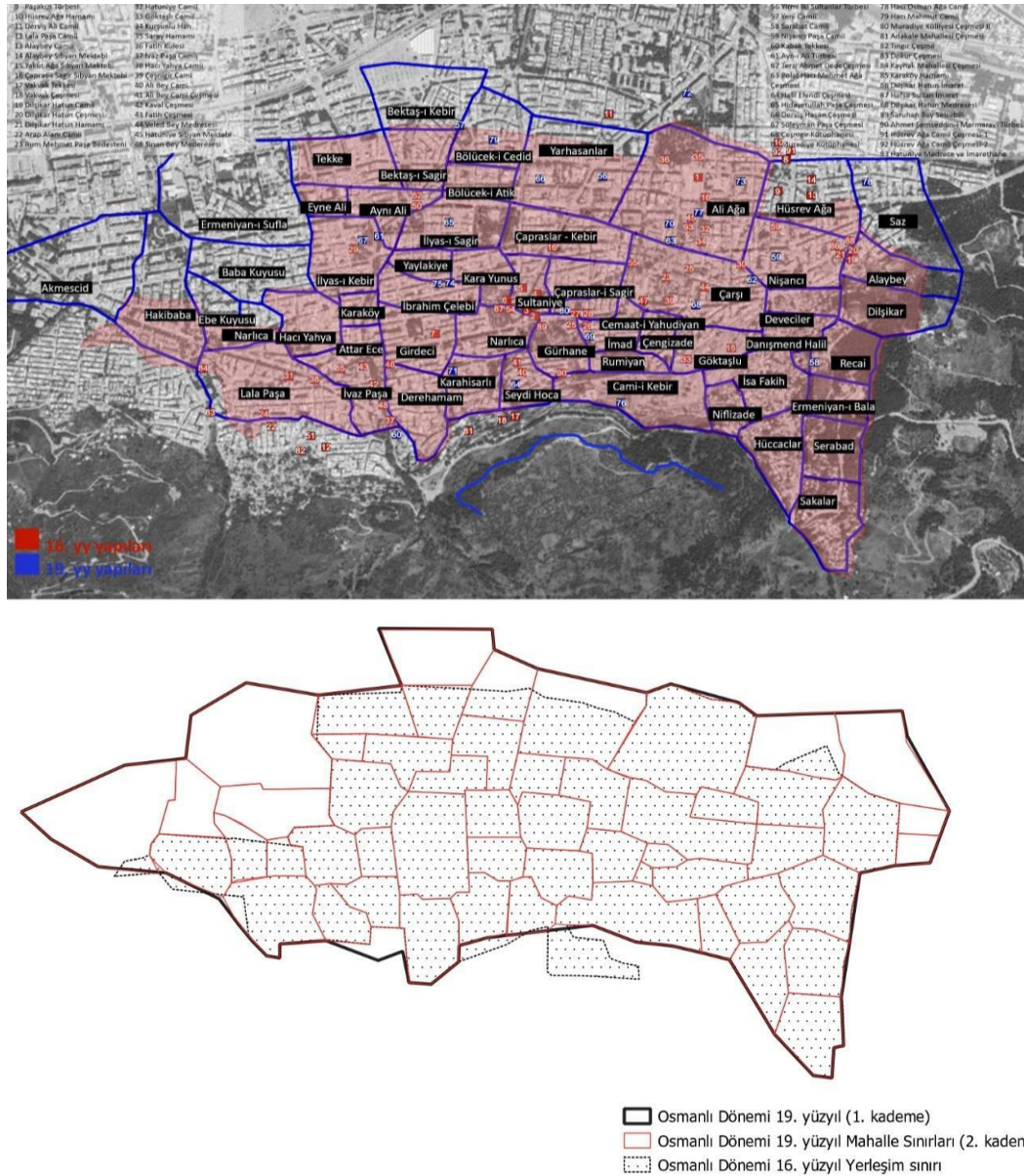

- Osmanlı Dönemi 16. yüzyıl yerleşim sınırı (1. kademe)
- Osmanlı Dönemi 16. Yüzyıl Mahalle Sınırları (2. kademe)
- ... Beylikler Dönemi Yerleşim Sınırı

Şekil 8. 16. yüzyıl mahalleler ve yapılar (Karakuyu'dan (2005) alınan mahalle sınırları (Yazarlar tarafından Google Earth harita ortamına ve Qgis ortamına aktarılmıştır))

V. Manisa'nın 17. yy-20. yy tarihleri arasında külliyeler tarafından belirlenen sınırlar içinde gelişimi

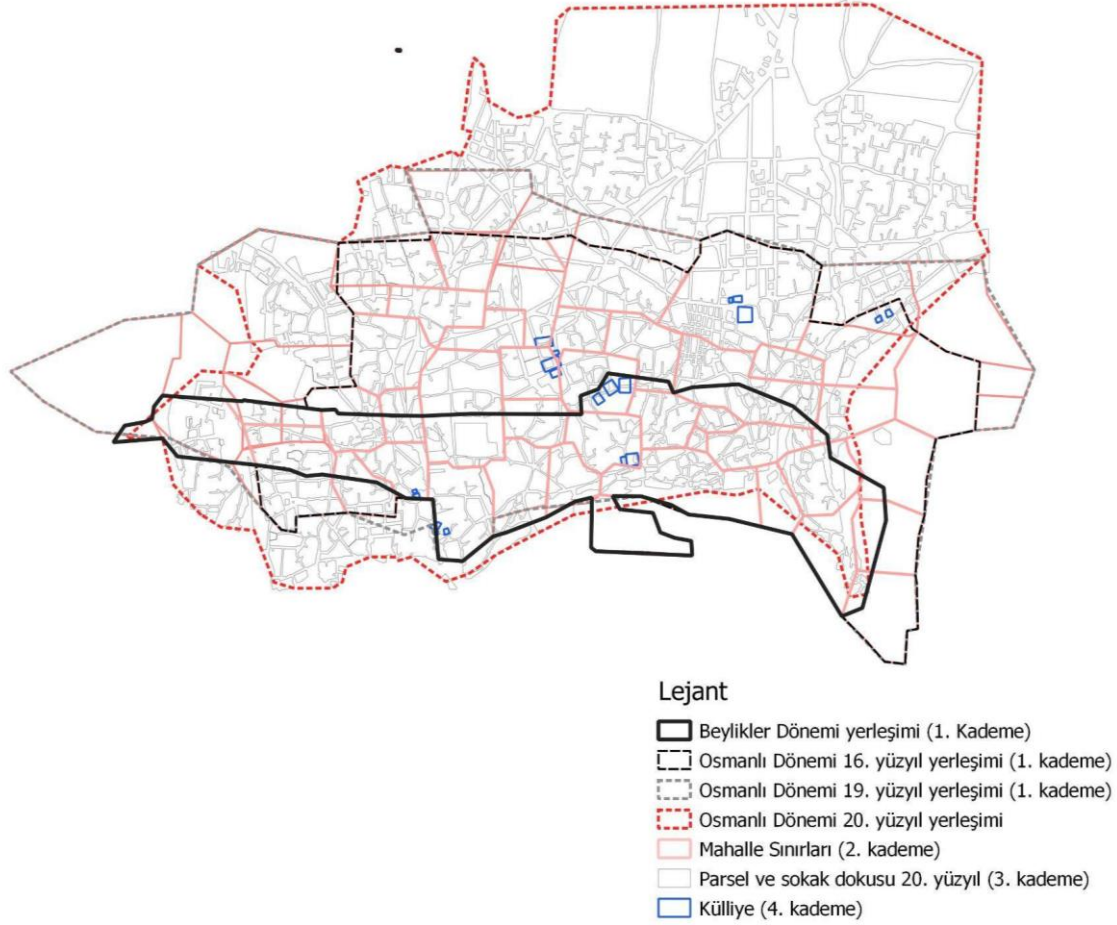
Manisa'da 17. yy.dan 20. yy.a kadar; külliye, çarşı ve önemli tarihi yapılar tarafından belirlenen kentin sınırları dâhilinde birçok yapı inşa edilmiştir. Kente yeni birçok mahalle eklenmiştir. Akmesicid, Ermeniyan-ı Sufla, Baba kuyusu, Bektaş-ı Kebir, Hüsrev Ağa ve Saz Mahallesi kente yeni eklenen mahallelerdendir (Şekil 9).

Şekil 9. 19. yüzyıl mahalleleri ve yapılar (Karakuyu'dan (2005) alınan mahalle sınırları (Yazarlar tarafından Google Earth harita ortamına aktarılmıştır)

Çalışmanın analizinde, Rossi (1982) tarafından ortaya konulan artifakt kavramına dayalı tipolojik bir yaklaşım izlenmiştir. Bu bağlamda, Manisa kenti için külliye bir artifakt olarak işlev görmektedir. Külliye; Beylikler Dönemi'nden itibaren, Manisa kentinin hem fiziksel hem de kültürel oluşumunda önemli rol oynamaktadırlar. Çevrelerinde bir mahalle oluşumunu sağlayarak, zaman içerisinde kentin sokak ve parsel kurgusunu da etkilemişlerdir.

İlk olarak; İshak Çelebi Külliyesi yapılarak Saruhanoğulları Dönemi'nde kentin merkezi olmuştur ve çevresindeki Cami-i Kebir Mahallesi'ni tanımlamıştır (H. Acun, 1999; Emecen, 1989); sonrasında Gülgün Hatun Külliyesi yapılmış ve çevresinde Derehamam Mahallesi'ni oluşturmuştur. Böylelikle kentin görece batı kısmında da yerleşimler oluşturularak kentin büyümesi sağlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde de kentin birbirinden uzak noktalarına yapılan 6 külliye, kentin artifaktı olarak çevrelerinin fiziksel ve kültürel oluşumunda baskın öge olmuşlardır (Şekil 10).

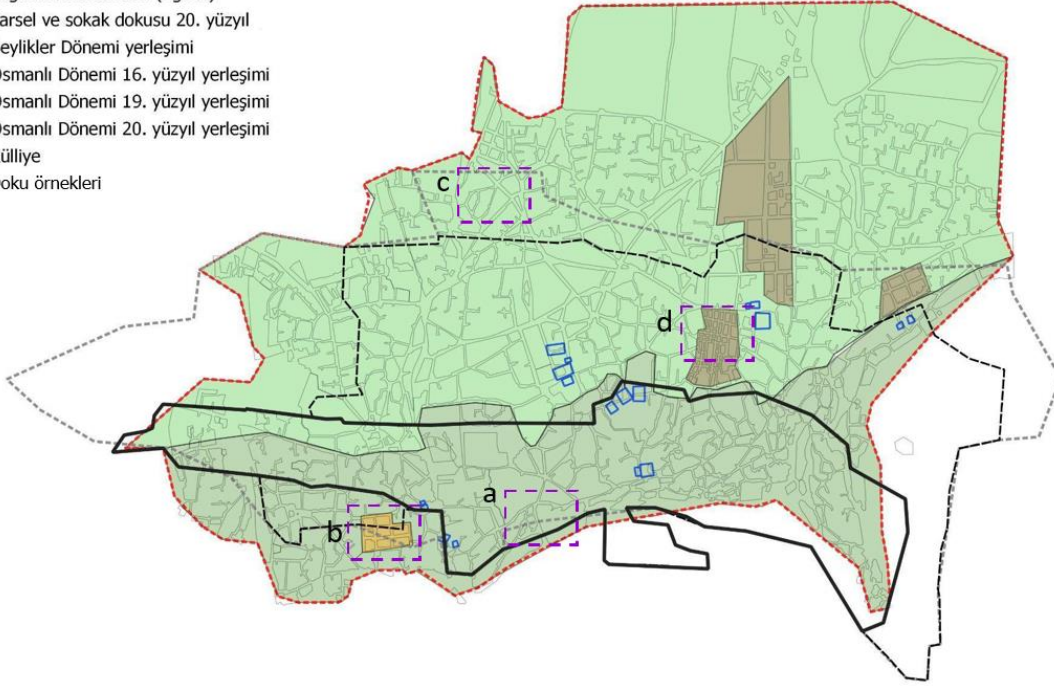
Şekil 10. Külliyelerin kent oluşumundaki etkisi (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

Tipo-morfolojik Analiz

Manisa kentindeki gelişim süreci takip edildiğinde; arazi kullanımı, topografya ve sosyo-kültürel ihtiyaçlar ile birlikte oluşan dört farklı kentsel doku biçiminin olduğu görülmektedir. Bu kentsel doku biçimleri; eğimli-organik doku, eğimli-ızgara doku, düz-organik doku ve düz-ızgara doku şeklinde tasnif edilmiştir. Beylikler Dönemi arazi sınırı, eğimli bir sınır oluşturmaktadır. İzmir Caddesi, farklı kentsel dokular arasında bir sınır olarak yer almakta ve ondan sonrasında kentsel doku değişim göstermektedir (Şekil 11).

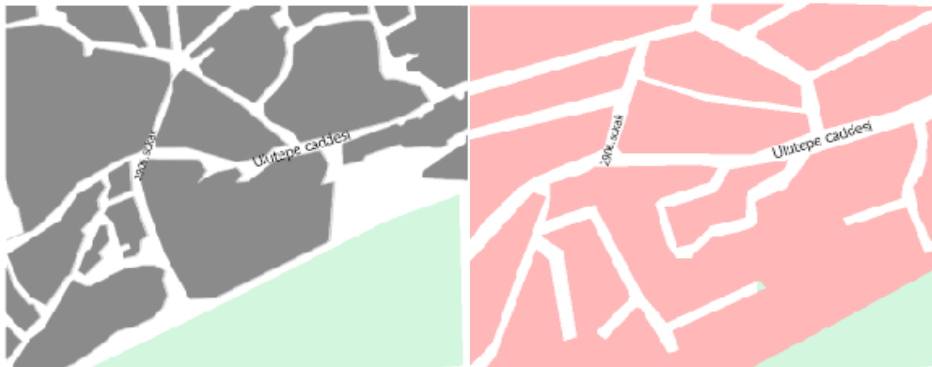
Lejant

- Izgara kent dokusu (Eğimli)
- Izgara kent dokusu (Düz)
- Organik kent dokusu (düz)
- Organik kent dokusu (Eğimli)
- Parsel ve sokak dokusu 20. yüzyıl
- Beylikler Dönemi yerleşimi
- Osmanlı Dönemi 16. yüzyıl yerleşimi
- Osmanlı Dönemi 19. yüzyıl yerleşimi
- Osmanlı Dönemi 20. yüzyıl yerleşimi
- Küllüye
- Doku örnekleri

Şekil 11. Manisa kentinin kent doku tiplerine göre bölgeleştirilmesi (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

a. Eğimli-Organik Doku: Eğimli-organik doku, ağırlıklı olarak kentin ilk yerleşim alanı olan Spil Dağı'nın eteklerinde, Beylikler Dönemi yerleşim alanında görülmektedir. Genellikle konut yapılarından oluşan bu doku tipi, çıkmaz ve dar sokaklar ile amorf parsellerden oluşmaktadır. Bu kentsel doku tipinde mahremiyetin sağlanmasında çıkmaz sokaklar önemli bir role sahiptir. Bu bölgede eğim sebebiyle topografya ile uyumlu bir şekilde konutlar arasında ulaşımı sağlayan dik yokuşlu ya da merdivenli yollar mevcuttur (Şekil 12-13-14).

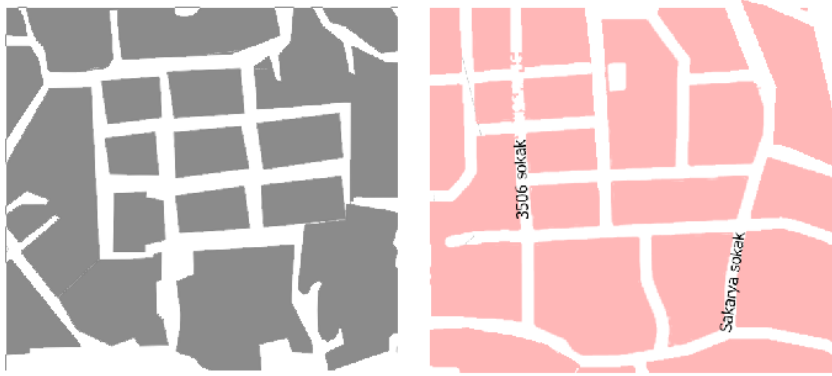

Şekil 12. Manisa'daki eğimli-organik doku tipi örneğinin 1920 ve 2024 yılları için karşılaştırması [1920 tarihli harita (Köklü, 1970) ve 2024 tarihli Google Earth uydu görüntüsü, QGIS ortamında yazarlar tarafından üretilmiştir]

Şekil 13. Manisa'daki merdivenli ve dar sokak tipleri örnekleri (Yazarlar tarafından çekilmiştir)

b. Eğimli-Izgara Doku: Eğimli-izgara doku, Beylikler Dönemi'nde gelişen alandaki konut bölgesinde yalnızca bir bölgede görülmektedir (Şekil 14). Eğimli-organik dokuya kıyasla az bir alanı kapsamaktadır. Bu yüzden çevresinden gridal dokusu sebebiyle farklılaşmaktadır.

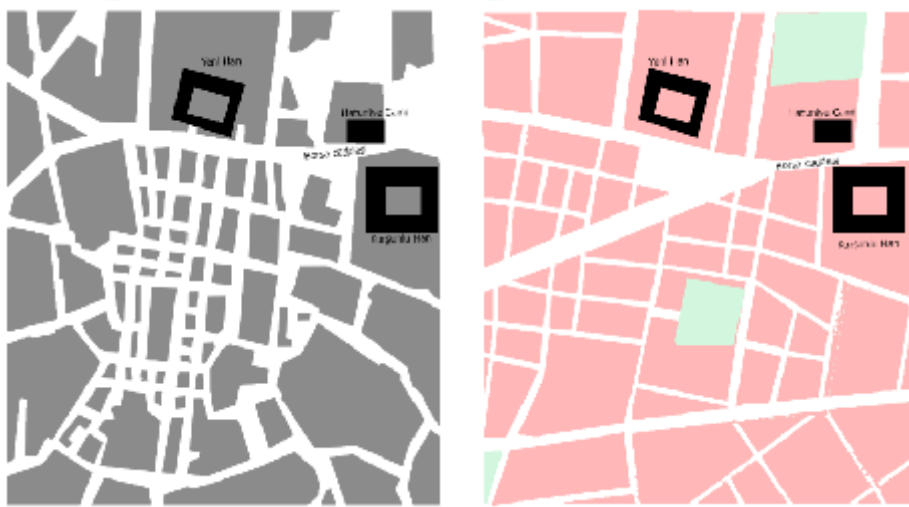
Şekil 14. Manisa'daki eğimli-izgara doku tipi örneğinin 1920 ve 2024 yılları için karşılaştırması [1920 tarihli harita (Köklü, 1970) ve 2024 tarihli Google Earth uydu görüntüsü QGIS ortamında yazarlar tarafından üretilmiştir]

c. Düz-Organik Doku: Genellikle konut bölgesinden oluşup kentin kuzey kısmında etkili olan bu doku tipi, Osmanlı Dönemi'nde gelişmiştir. Beylikler Dönemi kentleşmesi ve eğimin sınırı olan İzmir Caddesi'nin kuzey kısmından itibaren görülmektedir. Eğimli-organik dokuya benzer şekilde çıkmaz sokaklarla birlikte kurgulanmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Manisa'daki düz-organik doku tipi örneğinin 1920 ve 2024 yılları için karşılaştırması [1920 tarihli harita (Köklü, 1970) ve 2024 tarihli Google Earth uydu görüntüsü, QGIS ortamında yazarlar tarafından üretilmiştir]

d. Düz-Izgara Doku: Kentteki düz-organik dokunun Osmanlı Dönemi'nde geliştiği görülmektedir. Saray (bugünkü Hükûmet Meydanı ve çevresi), Hatuniye Külliyesi, çarşı gibi ticari ve kamusal mekânların olduğu alanı kurgulayan doku, küçük parsellere ayrılarak birbirini kesen akslardan oluşmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16. Manisa'daki düz-izgara doku tipi örneğinin 1920 ve 2024 yılları için karşılaştırması [1920 tarihli harita (Köklü, 1970) ve 2024 tarihli Google Earth uydu görüntüsü, QGIS ortamında yazarlar tarafından üretilmiştir]

SONUÇ

Kentler, tarihsel süreç içinde fiziksel bir dönüşüme uğrarlar. Bu dönüşüm; kentsel morfoloji disiplini çerçevesinde, morfolojik periyodlarını analiz ederek (Conzen, 1960) ve tarihsel süreçlerin rolünü inceleyerek (Kropf ve Malfroy, 2013; Lilley, 2009) pek çok araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Bunun yanı sıra tipomorfolojik araştırmalar içerisinde kent; sokak, parsel, bina gibi bileşenlerine ayrılarak (Moudon, 1994, 1997) ya da kentsel artifaktların varlığının kentin morfolojik değişimi üzerindeki etkisi sorgulanarak (Rossi, 1982) araştırılmıştır.

Manisa kentinin dokusu morfolojik olarak incelendiğinde, farklı uygarlıklardan etkilenen ve zaman içinde şekillenen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Manisa'nın Beylikler Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geçen süre içinde oluşan kent dokusunu analiz etmektedir. Araştırmada, Manisa'nın çok katmanlı kent dokusunu analiz edebilmek için farklı morfolojik yaklaşımlar bir arada kullanılmıştır. Conzen (1960) tarafından ortaya konulan 'morfolojik bölgeleme' yöntemi, Manisa kentinin Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde geçirdiği morfolojik gelişimin izlerini ortaya çıkarmada yardımcı olmuştur. Bu noktada araştırmada, farklı morfolojik dönemlerde ortaya çıkan kent dokusunu analiz etmek için Moudon (1994, 1997) tarafından ortaya konulan sokak ve parsele dayalı bir kent dokusu analizi yürütülmüştür. Ayrıca Rossi (1982) tarafından ortaya konulan kentsel artifakt teriminden hareketle külliyelerin ortaya çıkan bu kent dokusu üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmayla birlikte; Beylikler Dönemi Manisa kenti dokusunu şekillendiren başlıca üç dönem olduğu ortaya konulmuştur. Bu araştırmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilmektedir:

- 14. yüzyılda Saruhanoğulları'nın hâkimiyetine geçen Manisa'da kentsel yerleşim, ilk olarak Bizans Dönemi'nden kalan iç kalede; 1345 yılında inşa ettirilen Fetih Mescidi ile beraber kalenin dışında; son olarak da dağ eteklerine paralel, lineer formda oluşmuştur.
- Bu yerleşim döneminde, İshak Çelebi Külliyesi ile Gülgün Hatun Külliyesi iki merkez oluşturmuş, mahalleler de bu merkezlerin çevresinde gelişmiştir.
- Cami-i Kebir ve Derehamam Mahalleleri, Beylikler Dönemi Manisa kentinin merkez mahalleleri olarak işlev görmüştür.

Osmanlı Dönemi'ndeki Manisa kentinin gelişimi ise Beylikler Dönemi'nden miras alınan kent izlerinin korunmasıyla birlikte, sınırların kuzeye doğru genişlemesi şeklindedir. Osmanlı Dönemi Manisa kenti, bu araştırmada beş farklı dönemde incelenmiştir:

- İlk olarak kent; Manisa Sarayı'nın inşa edilmesi ile kuzeye, yani ovaya doğru genişlemiştir. Sonrasında ise külliyelerin inşasıyla beraber bu külliyelerin çevresinde mahalleler oluşmaya başlamıştır.
- 15. yüzyıl Osmanlı Dönemi, külliyelerin ve diğer yapıların yoğun olarak inşa edildiği bir dönem olmuştur. Külliyelerin inşasıyla Beylikler Dönemi'ndeki merkezlere yenileri eklenmiştir. İvaz Paşa Mahallesi, Ali Ağa Mahallesi, Sultaniye Mahallesi, Alaybey Mahallesi, Nişancı Mahallesi, Hüsrev Ağa Mahallesi, kentte yeni merkezler oluşturmaya başlamıştır.
- Bu gelişmelere paralel olarak ise kentin merkezi konumunda çarşı gelişmiştir. 20. yüzyıla kadar geçen süreçte, kent hem kuzey hem de doğu yönüne doğru genişlemeye devam etmiştir.

Manisa'da yukarıda tariflenen tarihsel süreç içerisinde kent dokusu, topografya ve kullanıma bağlı olarak gelişmiş ve bu dokular tarihî süreç içerisinde birbirinden farklılaşmıştır. Beylikler Dönemi, dağın eteklerinde daha dik eğimli bir arazi üzerinde yer almaktayken Osmanlı Dönemi, ovaya doğru genişleyen düzlük bir arazide yer almaktadır. Manisa kentinde eğimli-organik doku, eğimli-ızgara doku, düz-organik doku ve düz-ızgara doku olmak üzere dört farklı kent dokusu tespit edilmiştir:

- Beylikler Dönemi kent sınırlarında ağırlıklı olarak eğimli-organik kent dokusu görülmektedir.
- Dik eğim sebebiyle daha küçük parseller ve bunları birbirine bağlayan dik yokuşlu ya da merdivenli yollar bulunmaktadır.
- Osmanlı Dönemi kent dokusunda ise konut bölgelerinde düz-organik kent dokusu görülmektedir. Parseller, Beylikler Dönemi'nden farklı olarak daha büyüktür.
- Kamusal ve ticari alanlarda ise düz-ızgara kent dokusu görülmektedir.

Bu araştırma ile Beylikler Dönemi ile başlayıp Osmanlı Dönemi ile devam eden Manisa geleneksel kent dokusunu analiz etmek için morfolojik bölgeleme, sokak-parcel doku analizi ve külliye aracılığıyla gelişen mahallelerin analizi olmak üzere bütüncül bir metodoloji ortaya konmuştur.

Ayrıca Manisa kenti için son zamanlarda yapılan büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri, tarihi dokuyu göz önünde bulundurmamakta, bu da özellikle Beylikler Dönemi kent dokusunun bulunduğu alanlarda yıkıma yol açmaktadır. Araştırma ile ortaya konulan tarihi kentin sınırlarını ve özelliklerini gösteren haritalama çalışmalarının gelecekte Manisa için yürütülecek olan koruma ve planlama çalışmalarına bir kılavuz ve altlık olacağı, mahallelerin dönüşümü ve gelişimi ile kültürel dönüşüm ilişkisini kurmak isteyen araştırmacılar için kaynak oluşturabileceği düşünülmektedir.

Yazar Katkı Beyanı

Sıra	Adı Soyadı	ORCID	Yazıya katkısı*
1	Yağmur Burcu GÜNEŞ	0000-0003-1348-4430	1, 2, 3, 4, 5
2	Ecem UĞURLU	0000-0002-2580-2240	1, 2, 3, 4, 5
3	İzzet YÜKSEK	0000-0003-0637-6589	1, 2, 3, 4, 5
*Katkı bölümüne ilgili açıklamanın karşılığına gelen rakam(lar) yazılmıştır.			
1. Çalışmanın tasarlanması 2. Verilerin toplanması 3. Verilerin analizi ve yorumu 4. Yazının yazılması 5. Kritik revizyon			

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kişisel ve/veya finansal çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). A portrait of the Ottoman cities. *Muslim World*, 92, 255–285. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.2002.tb03744.x>
- Acun, H. (1999). *Manisa’da Türk devri yapıları*. Türk Tarih Kurumu.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2016). Osmanlı şehri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203–226.
- Alkan, M. (2008). Kınık Vakıfları-Sayısal bir tasnif ve tasvir denemesi. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4), 1–18.
- Aydın, M. (2019). *Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Dönemi’nde değişen kent dokusunun süreklilik bağlamında incelenmesi; işgal öncesi / sonrası Manisa* (Yayın No. 537980). [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Baykara, T. (2021). *Manisa şehri hakkında düşünceler*. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV Saruhanoğulları Beyliği, 81–89.
- Belge, R. (2023). Çıkmaz sokakların oluşumu: İslam ve batı şehirlerinin mukayesesi. *Mukaddime*, 14(2), 199–226. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1380561>
- Birkhamshaw, A. J., & Whitehand, J. W. R. (2012). Conzenian urban morphology and the character areas of planners and residents. *Urban Design International*, 17(1), 4–17. <https://doi.org/10.1057/udi.2011.22>

- Cerasi, M. M. (2001). *Osmanlı kenti*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cihanlı, G., Çalışkan, E. K. ve Kubat, A. S. (2021). *Morfolojik bölgeler ve çeper kuşak alanları üzerinden bir okuma: İstanbul Yedikule örneği*. *Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, 413–435.
- Çelebi, E. (1999). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. Z. Kurşun, S. A. Kahraman ve Y. Dağlı (Eds.). Yapı Kredi Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2002). *Külliy*e. 20 Temmuz 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/kulliye> adresinden alınmıştır.
- Conzen, A. M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis. *Transactions and papers (Institute of British Geographers)*, 27, 1–122.
- Emecen, F. (2003). *Manisa*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Emecen, F. (2009). *Saruhanogulları*. TDV İslâm araştırmaları merkezi. 20 Haziran 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/saruhanogullari#1> adresinden alınmıştır.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa kazası*. Türk Tarih Kurumu.
- Emecen, F. M. (2006). *Tarih içinde Manisa*. Manisa Belediyesi Kültür Yayınları.
- Emecen, F. M. (2013). *XVI. Asırda Manisa kazası*. Türk Tarih Kurumu.
- Eray, S. S., ve Kutlu, İ. (2021). Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı kent yapısında çarşının konumu ve mekânsal kurgusu üzerine bir irdeleme. *Kent Akademisi*, 14(2), 506–517. <https://doi.org/10.35674/kent.847196>
- Gauthiez, B. (2004). The history of urban morphology. *Urban Morphology*, 8(2), 71–89. <https://doi.org/10.51347/jum.v8i2.3910>
- Küskü, S. G. (2014). Türk dönemi Manisa kenti ve düşündürdükleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/10 (Fall), 633–653.
- Gürer, T. K. (2016). Typomorphology: Discover the structure of urban space. *Journal of Urban Studies*, 18(7), 8–21.
- Gürsöy, Ç. (2018). 16.-17. yüzyıl kaynaklarında Manisa ve çevresinin sosyo-ekonomik değerlerini anlamlandırmak. M. Tepekaya ve Z. Atar (Eds.), *Geçmişten günümüze Manisa Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi (Cilt III)* içinde (ss. 2071-2086). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi.
- Haykıran, K. R. (2021). *Aşiretten beyliğe: Batı Anadolu’da Saruhanoğulları beyliğinin kuruluşu*. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV Saruhanoğulları Beyliği, 105–119.
- İbrahim Cavid. (2010). *Aydın Vilayeti Salnamesi R.1307 / H.1308*. M. Babuçoğlu, C. Eroğlu ve A. Şahin (Eds.). Türk Tarih Kurumu.
- Karakuyu, M. (2005). *Manisa’nın tarihi coğrafyası* (Yayın No. 159638) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Karakuyu, M. (2007). Manisa şehrinde mahallelerin tarihsel gelişimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-20.

- Koç, A. D., & Kubat, A. S. (2018). *Morphological Techniques for Assessing Urban Form of Istanbul's Historical Peninsula*. XXV. International Seminar on Urban Form.
- Köklü, N. (1970). *Düinkü Manisa*. Ayyıldız Matbaası.
- Kropf, K., & Malfroy, S. (2013). What is urban morphology supposed to be about specialization and the growth of a discipline. *Urban Morphology*, 17(2), 128–131.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk şehri: Tarihi gelişmesi, sosyal ve fiziki özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53–73.
- Küçük, E. ve Kubat, A. S. (2015). *Tarihi kent dokularında morfolojik bölgeleri belirlemek: Tarihi Yarımada – Aksaray Örneği*. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı 1. Sempozyumu “Temel Yaklaşımlar ve Teknikler”.
- Kültür Envanteri. (t.y.). 10 Ağustos 2024 tarihinde <https://kulturenvanteri.com/tr/> adresinden alınmıştır.
- Kültür portalı. (t.y.). 8 Eylül 2024 tarihinde <https://kulturportali.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- Lee, C. C. M. (2011). *Dominant Types: Typological Ideas from and for the City*. 23 Haziran 2024 tarihinde <http://thecityasaproject.org/2010/05/christopher-c-m-lee-4/> adresinden alınmıştır.
- Lilley, K. D. (2009). Urban Morphology. *International Encyclopedia of Human Geography*, 66–69. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01093-2>
- MBB. (t.y.). *Manisa tarihi*. Manisa Büyükşehir Belediyesi. 6 Eylül 2024 tarihinde https://www.manisa.bel.tr/s22_manisa-tarihi.aspx adresinden alınmıştır.
- Moudon, A. V. (1994). Getting to know the built landscape: Typomorphology. In K.A. Franck, L.H. Schneekloth (Eds.), *Ordering space: Types in architecture and design*. Wiley, John & Sons.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1, 3–10. <https://doi.org/10.51347/jum.v1i1.4047>
- Mülayim, S. (1991). Anadolu Türk sanatında XIV. yüzyıl. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10, 2–14.
- Özcan, K. (2010). Erken dönem Anadolu-Türk kenti Anadolu Selçuklu kenti ve mekânsal öğeleri. *Bilig*, 55, 193–220.
- Özsoy, M. (2024). *Manisa (1962) Foto Muhittin*. Facebook. 28 Aralık 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10160388394350810&set=g.701719163267812> adresinden alınmıştır.
- Özdemir, H., & Topçu, M. (2022). Investigation of formal change in Akşehir City Center in the historical process with Morphological Regions Methods. In *New Trends in Architecture, Planning and Design*. <https://www.researchgate.net/publication/366986600>
- Özdemir, M. (2017). 14-17. Yüzyıllar arasında Anadolu'ya gelen Türk göçleri ve Anadolu'nun doğusunda meydana gelen demografik değişimler. *Arka Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(5), 51–76.

- Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*. The MIT Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1q26xzk.20>
- Şahinalp, M. S. ve Günel, V. (2016). Osmanlı dönemi Anadolu şehirleri çarşı sisteminin fonksiyonel analizi. *Journal of Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(8), 315–315. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.9627>
- Sarihan, E. (2021). Historical city evaluation in the context of morphological theories (istanbul, last ottoman period). *Architecture and Engineering*, 6(1), 64–72. <https://doi.org/10.23968/2500-0055-2021-6-1-64-72>
- Saylan, S. (2016). *Kent belleğinin sürekliliğinde kentsel artifaktların önemi: İstanbul Tarihi Yarımada 19. yüzyıl izgara plan uygulamaları* (Yayın No: 432110) [Yüksek Lisans, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Şehzadeler Belediyesi. (2022). *Başkan Çelik Kentsel Dönüşüm Projesinin Yıkım Çalışmalarını Yerinde İnceledi*. <https://www.sehzadeler.bel.tr/haberler/baskan-celik-kentsel-donusum-projesinin-yikim-calismalarini-yerinde-inceledi-1651935545.html>
- Sınmaz, S. (2017). Külliyelerin halsal tasarımı, Anadolu’da külliyelerin gelişim süreci ve kentsel tasarım kurgusu. *Kent Akademisi*, 10(4), 381–395.
- Stewig, R. (1966). *İstanbul’da çıkmaz sokaklar ve gecekondulu meselesi*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (11.-15. yy)* [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Tanyeli, U. (2021). *Anadolu Türk kentinde fiziksel yapının değişimi (11.-15. Yüzyıllar)*. İdealkent.
- Tekkanat, S. S. ve Yavuz, F. (2014). *Tarihi kent dokusu kapsamında, İçerişehir (Beyşehir) yerleşmesinin irdelenmesi*. Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-I, Eşrefoğulları Sempozyumu.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular tarihi ve Türk İslâm medeniyeti*. Ötüken Neşriyat.
- Uğur, Y. (2015). Şehirler ve şehirleşme. *Osmanlı İmparatorluğunda çevre ve şehir içinde* (ss. 293–325). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Uluçay, M. Ç. (1941). *Manisa’daki Saray-i Amire ve Şehzadeler Türbesi*. C.H.P. Manisa Halkevi.
- Uluçay, M. Ç. (1946). *Saruhanogulları ve eserlerine dair vesikalar II*. C.H.P. Halkevi.
- Yiğit, İ. ve Demirtaş, H. (2021). *Saruhan’dan Osmanlı’ya iskân devamlılığı: Manisa ve çevresi yerleşmeleri*. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV Saruhanoğulları Beyliği.
- Whitehand, J. W. R., Gu, K., Conzen, M. P., & Whitehand, S. M. (2014). The typological process and the morphological period: A cross-cultural assessment. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41(3), 512–533. <https://doi.org/10.1068/b39097>
- Whitehand, J. W. R., Gu, K., Whitehand, S. M., & Zhang, J. (2011). Urban morphology and conservation in China. *Cities*, 28(2), 171–185. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2010.12.001>
- Yüksel, A. E. (2023). Beylikler Döneminde Anadolu’da inşa edilen ahî yapıları hakkında bir değerlendirme. *Diyanet İlmi Dergisi*, 59, 1305–1338.

YAZAR BİYOGRAFİSİ

Yağmur Burcu GÜNEŞ

İzmir Demokrasi Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesinde, yüksek lisans eğitimini İstanbul Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım programında, doktora eğitimini ise Cardiff Üniversitesinde Mimarlık alanında tamamlamıştır. Araştırma alanları; kentsel morfoloji, kent tarihi ve biçim grameri üzerinedir.

Ecem UĞURLU

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimi ve yüksek lisans eğitimini Gebze Teknik Üniversitesinde tamamlamıştır. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Doktora programında eğitimine devam etmektedir.

İzzet YÜKSEK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Profesör olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesinde, yüksek lisans ve doktora eğitimini Trakya Üniversitesi Mimarlık alanında tamamlamıştır. Araştırma alanları; mimarlıkta ekoloji, sürdürülebilirlik ve enerji etkin tasarım, yöresel-kırsal-geleneksel mimari, mimarlıkta yapı ve yapım teknolojileri üzerinedir.